

גילוי וכיסוי בלשון -
על ביאליק ושפת התרבות הלאומית

ערן ברוך

18.1.2024

"כִּי יִקְרָא קוֹן צְפוּר לְפָנֶיךָ בַּדֶּרֶךְ בְּכָל עֵץ אוֹ
עַל הָאָרֶץ אֲפֹרְחִים אוֹ בַיּוֹצִים וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל
הָאֲפֹרְחִים אוֹ עַל הַבַּיּוֹצִים לֹא תִקַּח הָאֵם עַל
הַבָּנִים: שִׁלַּח תִּשְׁלַח אֶת הָאֵם וְאֶת הַבָּנִים
תִּקַּח לָךְ לְמַעַן יֵיטֵב לָךְ וְהֵאָרְכַת יָמִים:"

דברים כב, פס' ו-ז

"האומר על קן צפור יגיעו רחמיו, ועל טוב
יזכר שמך, מודים מודים, משתקין אותנו."

מסכת ברכות פרק ה משנה ג

"וְמָה רָאָה אַחֲרַי נְשִׂיָצָא לְתַרְבוֹת רָעָה? אָמְרוּ: פַּעַם אַחַת
הָיָה יוֹשֵׁב וְשׁוֹנֶה בְּבִקְעָת גִּינוֹסָר וְרָאָה אָדָם אֶחָד נֹשֵׁעַלָה
לְרֹאשׁ הַדְּקָל בְּשַׁבָּת וְנָטַל הָאִם עַל הַבָּנִים וַיֵּרֶד בְּנִשְׁלוֹם.
וּבְמוֹצָאֵי שַׁבָּת רָאָה אָדָם אֶחָד עֹלָה לְרֹאשׁ הַדְּקָל וְנָטַל
הַבָּנִים וְנִשְׁלַח אֶת הָאִם וַיֵּרֶד וְהִכְיִשׁוּ נְחֹשׁ וּמֵת. אָמַר: נֶאֱמַר
"נִשְׁלַח תְּנַשְׁלַח אֶת הָאִם וְאֶת הַבָּנִים תִּקַּח לָךְ לְמַעַן יִיטֵב
לָךְ וְהֵאֲרַכְתָּ יָמִים" (דְּבָרִים כב, ז) – הֵיכֵן טוֹבוֹ נֶשֶׁל זֶה
וְהֵיכֵן אֲרִיכוֹת יָמָיו נֶשֶׁל זֶה?"

מתוך ספר האגדה על פי התלמוד הבבלי מסכת
קידושין דף לט עמוד ב

קֵן לְצִפּוֹר
בֵּין הָעֵצִים,
וּבִקֵּן לָהּ
נִשְׁלֵשׁ בַּיּוֹצִים.

וּבְכָל-בִּיצָה
— הַסּוּס, פֶּן תִּעֲוֶר —
יִשֵּׁן לוֹ
אֶפְרוּחַ זְעִיר.

חיים נחמן ביאליק

לפני ולפנים מכל אלו היכלות, יש מקום אחר טמיר וגנוז שלא ידוע כלל. ונקרא עדן ואין איש יכול לדעת או להשיג אותו והמשיח נגנז בחוץ, סביב לאותו מקום עד שנגלה לו מקום אחד שנקרא קן צפור והוא מקום שמכריז עליו אותו ציפור המתעוררת בגן עדן בכל יום...וקול יתפוצץ בענפי האילנות בגן. קורא בכוח ואומר: התעוררו קדושים עליונים, קומו מלפני המשיח הרי הזמן להתחבר האישה בבעלה... ויתקבצו אליו כל אלו שעמלים בתורה. והם מועטים בעולם, ובזכות תינוקות של בית רבן יתחזק כוחו להתגבר וזה סוד 'אפרוחים'... וזהו 'או ביצים' שבכתוב.

זהר שמות דפים ח, ט

מתוך: גילוי וכיסוי בלשון, ביאליק

מלה או שטה יורדת איפוא מגדולתה ומפנה מקומה לאחרת לא מפני שהורע כחה לגלות, להאיר, לבטל את ה"תיקו", מקצתו או כולו, אלא דוקא להפך: לפי שנשחקה המלה או השטה מרוב מעור ומשמוש וחסוט ואין בה עוד כדי כסוי והעלמה יפה, וממילא אין בה עוד כדי הסח הדעת לפי שעה. האדם מציץ רגע בסדק שנפתח, ולפחדו הגדול מוצא והנה שוב ה"תהו" האיום לפניו, והוא קופץ וסותם לפי שעה את הסדק – במלה חדשה כלומר, אוחז ב"סגולה" הבדוקה לו מכבר, מאחותה הקודמת, כמסיחה את הדעת לפי שעה – והוא ניצול מן הפחד.

ואל תתמה! ה"סגולה" מועלת למאמינים בה, שהרי האמונה עצמה אף היא אינה אלא הסח הדעת. האין דוגמא קרובה לזה בין ה"מדברים" עצמם? אדם, כל זמן שהוא חי ושואף ומתנועע ופועל – ממלא חלל, והכל מובן, לכאורה; "הכל אתי שפיר". כל שטף החיים, כל תכנם – אינה אלא השתדלות רצופה, יגיעה בלתי פוסקת של הסח הדעת. כל רגע של "רדיפה אחרי..." הוא באותו רגע גם "פליטה מן..." – וזה, רק זה, כל שכרו. שכר רדיפה – פליטה. הרודף מוצא כל רגע את ספוקו לפי שעה לא במה שהשיג אלא במה שנמלט, והוא הנותן לו צל של קורת רוח ובטחון לפי שעה.

"כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון". אך הנה מת האדם – והחלל נתרזקן. אין מה שיסיח את הדעת – והמחיצה נסתלקה. הכל נעשה פתאום בלתי מובן. ה"איקס" הנעלם משתרבב לפנינו שוב בכל מורא קומתו – ואנו יושבים לפניו רגע אחד על הארץ באפלה אבלים ודומם כאבן. אבל רק רגע אחד, לפי ששר של חיים מקדים סתימה לפתיחה, והוא מזמין לנו מיד "סגולה" חדשה להסיח בה את הדעת ולהפיג את הפחד, ועד שלא נסתם הגולל על המת – וכבר נמצא אותו החלל שנתרזקן סתום שוב באחת מן המלות, תהא זו של הספד, של תנחומין, של פילוסופיה או של אמונה בהשארת הנפש וכדומה.

הרגע המסוכן ביותר – גם בדבור וגם בחיים – אינו איפוא
אלא זה שבין כסוי לכסוי, כשהתהו מנצנץ, אבל רגעים כאלה
מעטים מאוד גם בשגרת הלשון וגם בשגרת החיים, ועל פי רוב
בני אדם מדלגים עליהם ואינם מרגישים. שומר פתאים ה'.

עד כאן על לשון המלים. אבל מלבד זה "עוד לאלוה" לשונות בלא מלים: הנגינה, הבכיה, והשחוק. ובכולם זכה ה"חי המדבר". הללו מתחילים ממוקום שהמלים כלות, ולא לסתום באים אלא לפתוח. מבעבעים ועולים הם מן התהום. הם עלית התהום עצמו. ולפיכך יש שהם מציפים וגורפים אותנו בהמון גליהם ואין עומד כנגדם; ולפיכך יש שהם מוציאים את האדם מן הדעת או גם מן העולם; כל יצירת רוח שאין בה מהד אחד משלשה אלה, אין חייה חיים ורתוי לה שלא באה לעולם.

3 אקטיאב 1915

מכתב של גרשום שלום לפרנץ רוזנצווייג ב 26.12.1926

הארץ היא הר געש. היא מאכסנת את השפה. מרבים לדבר פה על הרבה דברים העשויים להכשיל אותנו. מרבים במיוחד לדבר כיום על הערבים. אבל סכנה אחרת, חמורה יותר מהעם הערבי, מאיימת עלינו, סכנה שהמשימה הציונית בהכרח העלתה אותה. מה תהיה התוצאה של "עכשון" העברית? האם לא תפער את פיה התהום של השפה הקדושה, אשר שיקענו אותה בקרב ילדינו? אכן, האנשים פה אינם יודעים את משמעות מעשיהם. סבורים הם שהפכו את העברית לשפה חילונית. שחילצו מתוכה את העוקץ האפוקליפטי. אבל זאת איננה האמת. חילון של שפה אינו אלא דיבור בעלמא, מליצה בלבד.

אי אפשר, למעשה, לרוקן את המלים המלאות עד להתפוצץ, אלא במחיר הפקרת השפה עצמה. אכן ה"וולאפיק" הזה, שפת הרפאים שאנו דוברים בה פה ברחוב, מייצגת בדיוק את אותו עולם לשוני נעדר ההבעות שרק הוא ניתן אולי ל"חילון" אבל אם נמסור לילדינו את השפה שנמסרה לנו, אם אנחנו דור המעבר נחייה בקרבם את שפת הסתרים הישנה על מנת שתתגלה להם מחדש – האם לא תתפרץ באחד הימים העוצמה הדתית הכמוסה בה, נגד דובריה? ומה דמות תהיה לדור שכלפיו תופנה ההתבטאות שלה?

הרי בשפה הזאת אנו חיים כמו על פני תהום, וכמעט כולנו מהלכים
בביטחון כמו עיוורים. האם לא קיים החשש, שאנחנו או הבאים
אחרינו נתדרדר לתוכה, כאשר תיפקחנה העיניים? ואין יודע אם
קרבנם של הבודדים שימצאו את אבדנם באותה תהום יספיק כדי
לכסות עליה.

יוצרי תנועת השפה החדשה, לאושרם, האמינו אמונה עיוורת, עד לעיקשות, בכוח הקסמים של השפה. אדם גלוי עיניים לא היה מוצא בנפשו את האומץ הדמוני להחיות שפה בסביבה שיכול היה להיווצר בה רק מעין אספרנטו. ואילו הם הילכו – ועדיין מהלכים – כמרותקים על פי תהום. והתהום הייתה אילמת. הם מסרו את השמות הישנים ואת החותמות גם לאחרים, מסרו אותם לידי הנוער. לפעמים נחרדים אנו עכשיו למשמע מילה אחת מתחום האמונה בנאום חסר חשיבות של פלוני נואם, גם כשמלה זו נועדה אולי לנחם אותנו. העברית הזאת היא הרת פורענות. היא אינה יכולה להישאר במצבה הנוכחי. וגם לא תישאר בו. ילדינו שוב אין להם שפה אחרת.

והאמת חייבת להיאמר: הם, והם בלבד, ישלמו את מחיר המפגש הזה שכפינו עליהם מבלי לשאול אותם, מבלי לשאול את עצמנו. כאשר השפה תפנה את נשקה נגד דובריה – ולרגעים נוהגת היא כך כבר עכשיו; ואלה הם רגעים שקשה לשכוח אותם, המותירים פצעים שבהם מתגלה כל היומרנות של משימתנו – האם יהיה לנו נוער שיחזיק מעמד במרד של השפה הקדושה? שפה מורכבת משמות, עוצמת השפה צרורה בשם, והתהום שלה חתומה בו. לאחר שהשבענו את השמות העתיקים יום אחר יום, שוב אין לנו יכולים להרחיק את כוחותיהם. עוררנו אותם, והם יופיעו, שהרי השבענו אותם בעוצמה רבה מאד.

אמנם, אנחנו מדברים כעילגי לשון, בשפת רפאים. שמות מהלכים כרוחות במשפטינו. פלוני או אלמוני משחק אתם בכתבים או בעיתונים, ומשקר לעצמו ולאֵלֹוהים, שאין לכך כל משמעות. אבל לפעמים מזנקת הקדושה מתוך קלון הרפאים של שפתנו. שהרי – לשמות שמורים החיים משלהם. אלמלא כך – אויה לילדינו, שיהיו מופקרים לריקנות.

כל מלה שלא נוצרה ככה סתם מחדש, אלא נלקחה מן האוצר ה"ישן והטוב", מלאה עד גדותיה בחומר נפץ. דור שירש את הפורייה שבכל המסורות הקדושות שלנו, את שפתנו, אינו יכול – ואף אם ירצה בכך אלף מונים – לחיות ללא מסורת. ברגע שבו תתגלה העוצמה המונחת בשפה, שבה "המודבר", כלומר תכולת השפה, שוב תלבש צורה – אז תתייצב לפני עמנו מחדש מסורת הקדושה כמופת מכריע. והעם חייב יהיה לבחור באחת מן השתיים: להיכנע לה, או להתדרדר לאובדנו.

אלוהים לא יוותר אילם בשפה שבה השביעו אותו אלפי פעמים לשוב ולחזור אל חיינו. המהפכה בשפה שקולו נשמע בתוכה, שאין למנוע אותה – הרי זה הנושא היחיד שלא מדובר בו כאן בארץ. משום שמחדשי השפה העברית לא האמינו ביום הדין, שאותו הועידו לנו במעשיהם. הלוואי וקלות הדעת שהנחתה אותנו לדרך האפוקליפטית הזאת, לא תגרום לאובדננו. (ירושלים, ז' טבת תרפ"ז).

(מתוך הספר – פראנץ רוזנצווייג, "הצהרת אמונים לשפה שלנו", עוד דבר, ת"א: עם-עובד, 1989. עמ' 59-60).